

ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ ТЕКСТІВ ДЛЯ ЧИТАННЯ У НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКАХ ЕЛЕКТИВНИХ КУРСІВ З ІНОЗЕМНИХ МОВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Редько Валерій Григорович
Басай Олег Вікторович
м.Київ

У статті автори розглядають методологічні засади визначення змісту і функцій текстів для читання у навчальних посібниках елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи. Свої погляди вони ґрунтують на домінуючих у сучасній шкільній іншомовній освіті компетентнісному, комунікативно-діяльнісному, особистісно орієнтованому і культурологічному підходах. Обґрунтовуються принципи добору і функції текстів у навчальному процесі.

Ключові слова: зміст, функції текстів для читання, елективні курси, іноземні мови

Постановка проблеми. Важливими і традиційно постійними компонентами змісту підручників і навчальних посібників з іноземних мов є тексти для читання. Текст – від латинського – *textum*, що означає зв'язок, поєднання. Як трактується в «Лінгводидактичному енциклопедичному словнику», текст – це продукт мовленнєвої діяльності; основна одиниця комунікації, якою людина користується у процесі мовленнєвої діяльності». Він, зазвичай, характеризується єдністю теми і задуму, відносною завершеністю, зв'язністю, внутрішньою синтаксичною, композиційною та логічною структурою [3].

У сфері навчання іноземних мов поняття «текст» застосовується для позначення певного мовленнєвого відрізка у продуктивних (під час породження мовленнєвого продукту в усній – говорінні чи письмовій – письмі формах) і рецептивних (в усній – аудіюванні чи письмовій – читанні формах) видах мовленнєвої діяльності. Розглядаючи іншомовний текст як певним чином своєрідно упорядковану множину речень, об'єднаних спільним комунікативним завданням [7], можна стверджувати, що за його функціями він є багатоаспектною одиницею навчання нормативного іншомовного спілкування. А це означає, що акти вербальної комунікації здійснюються з допомогою текстів, які відіграють різноманітні соціальні та дидактичні функції у залежності від цілей та змісту навчання.

Тексти, для читання, що добираються до змісту підручників і навчальних посібників з іноземних мов, можна розглядати як оперативні джерела інформації про соціальні, економічні, політичні, культурні та інші аспекти життя країни, мова якої вивчається. Вони слугують засобами формування комунікативної (лінгвістичної, мовленнєвої, соціокультурної) компетентності. Крім того, опосередковано сприяють розвитку в учнів інших компетентностей: загальнонавчальної, стратегічної, компенсаторної, прагматичної, дискурсивної, культурологічної, професійної. Саме з цих позицій нам уявляється доцільно розглядати тексти для навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов як важливі засоби оволодіння іншомовним профільно зорієнтованим спілкуванням і культурою народу, мова якого вивчається.

Аналіз останніх досліджень. Упродовж усієї історії теорії навчання іноземних мов проблема ефективного вирішення питань добору і педагогічно доцільного використання текстів для читання завжди була актуальною. Варто згадати дослідження І.Л.Бім, З.І.Кличнікової, О.О.Миролюбова, І.В.Рахманова, С.К.Фоломкіної, В.С.Цетлін, С.П.Шатілова та інших, які присвячували свої роботи цій навчальній сфері. Не втратила ця проблема своєї актуальності й сьогодні (Н.Ф.Бориско, Н.Д.Гальскова, Р.Ю.Мартінова, В.М.Плахотник, В.В.Сафонова та інші). Вчені розглядають роль і місце текстів у змісті підручників, досліджують питан-

ня їх ефективності, обґрунтовують кількісні та якісні характеристики тощо.

У зв'язку з тим, що тексти – це свого роду *продукти мови і мовлення* [5; 7], то нескладно помітити, що в науковій літературі вони розглядаються *на рівні лінгвістики і теорії комунікації* [4; 7; 9]. У лінгвістиці не існує абсолютно єдиного визначення категорії «текст». Чи не найглибше трактування дав йому І. Р. Гальперин. Під цим терміном він розуміє завершений продукт мовленнєвого процесу, матеріалізований у вигляді відповідно літературно оформленого в письмовій формі документа, який має назву (заголовки) і складається з кількох особливих одиниць (понадфразових єдностей), поєднаних різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків; йому властиві певна цілеспрямованість і прагматичність [6].

У лінгвістиці прийнято вважати, що основну думку в тексті передають так звані абзаці речення, котрі О.І.Москальська називає його структурно-композиційним ядром [9]. Цей факт зумовлює зробити важливий висновок про те, що під час визначення змісту текстів для читання автору потрібно передбачати доцільний поділ їх на абзаци, в яких зосереджується основна навчальна інформація, і кожний абзац, зазвичай, презентує нову думку. Відповідно, абзаци можуть слугувати своєрідними пунктами плану, за яким конструюється зміст текстів. У таких випадках вони виконують роль джерела змісту підтеми або певного тематичного фрагменту. За цих умов текст сприяє становленню у читача комунікативно-когнітивних умінь, презентує не тільки певний обсяг тематично-ситуативної інформації, але й завдяки структуруванню на абзаци забезпечує можливість формування дискурсивної компетентності як здатності за змістом тексту логічно і зв'язно вибудовувати висловлювання, а також загальнонавчальної – набувати досвіду диференціювати головне і другорядне, визначати ядро тексту тощо.

В теорії комунікації (М.І.Жинкін, І.О.Зимня, О.О.Леонтьєв та інші) текст розглядається засобом, який сприяє породженню і сприйманню певної інформації, він умотивовує комунікативні дії, що здійснюють співрозмовники, зумовлює до використання уміщеної в ньому інформації в продуктивних і рецептивних видах мовленнєвої діяльності. Отже, як не складно помітити, текст у змісті навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов може слугувати підґрунтям для здійснення спілкування в усному і писемному мовленні, забезпечуючи школярів мовним, мовленнєвим і тематичним інформаційним матеріалом, а також окреслювати проблеми, які можуть бути обговорені у процесі навчання.

Мета дослідження. Розглянути особливості змісту і визначити функції текстів для читання у навчальних посібниках елективних курсів з іноземних мов, з'ясувати та охарактеризувати принципи їх добору та критерії оцінювання змістової та функціональної якості відповідно до компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, особистісно орієнтованого та культурологічного підходів до навчання, що домінують у сучасній шкільній іншомовній освіті.

Основна частина. Зміна стратегій у сучасній шкільній іншомовній освіті зумовлює появу нових пріоритетів у доборі навчальних матеріалів для читання та їх організації у змісті підручників і навчальних посібників. Вимоги навчального програм, інтереси та комунікативні потреби учнів змушують авторів з особливою ретельністю здійснювати такий добір. Насамперед це зумовлено *основними дидактичними*

ми функціями текстів: а) здатністю надавати інформацію з теми, що вивчається, забезпечуючи розвиток комунікативно-пізнавальних інтересів школярів, б) ілюструвати форми та функції мовних одиниць у тематичному змісті, в) умотивувати навчальну діяльність учнів, г) стимулювати комунікативну мовленнєву взаємодію, д) сприяти розвитку загальнонавчальних умінь і творчих здібностей учнів, е) забезпечувати виховний, розвивальний, освітній потенціал школярів. Лише комплексний підхід до добору текстів для змісту підручників і навчальних посібників з іноземних мов з урахуванням зазначених функцій може забезпечити успішне виконання навчальних програм. Ці функції цілком адаптивні й до навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов, проте їх кількість може бути розширена за рахунок методичних особливостей змісту навчання іншомовного спілкування.

Як зазначається в «Методичці навчання іноземних мов і культур: теорія і практика», для формування умінь читання велике значення має характер текстів, їхній зміст, інформативність, цікава фабула і т.п. Від якості текстового матеріалу залежить мотивація читацької діяльності школярів [2]. Не можна не погодитися з цим твердженням. Отже, з одного боку, зміст текстів розглядається важливим чинником впливу на ставлення школярів до читання як виду мовленнєвої діяльності, а також на їхні можливості успішно виконувати освітні завдання, що пред'являються до іноземної мови як навчального предмету. З іншого боку, структурно-сміслові та мовні особливості текстів визначають характер самого процесу читання. Для того щоб надати цьому виду мовленнєвої діяльності значення важливого чинника впливу на розвиток учнів, здатність забезпечувати їхні комунікативні наміри, зумовлені змістом елективного курсу, тексти, окрім дидактичних, мають виконувати ще й певні *методичні функції*, а саме: 1) сприяти розширенню обсягу та забезпечувати практичне використання іншомовних лексичних, граматичних, загальнонавчальних, тематико-інформаційних знань учнів; 2) бути засобом активізації та актуалізації у практичній діяльності раніше вивченого мовного, мовленнєвого, тематично-інформаційного матеріалу, демонструвати особливості його використання у різноманітних комунікативних актах, зокрема, що особливо важливо, в нових профільно зорієнтованих ситуаціях іншомовного спілкування; 3) слугувати підґрунтям для розвитку в учнів іншомовного досвіду усного й писемного мовлення на засадах нового лексичного й інформаційного матеріалу; 4) умотивувати іншомовну комунікативну діяльність учнів, спрямовувати її на розвиток пізнавальної активності у межах змісту елективного курсу.

Лише комплексне врахування зазначених дидактичних і методичних функцій зможе забезпечити успішне виконання вимог навчальних програм. Для забезпечення їх успішного виконання виникає потреба у доборі текстів, які узгоджувалися б з основними положеннями компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, особистісно орієнтованого та культурологічного підходів до навчання, що домінують у сучасній шкільній іншомовній освіті. У зв'язку з цим, у результаті аналізу набутого історичного досвіду в теорії та практиці навчання іноземних мов, усвідомлення особливостей його розвитку на сучасному етапі, переосмислення окремих усталених дидактичних і методичних принципів добору навчальних матеріалів відповідно до нової парадигми шкільної іншомовної освіти та врахування особливостей змісту елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи [14], а також набутого ними навчального, зокрема іншомовного, досвіду і комунікативних потреб нами здійснена спроба визначити та охарактеризувати *принципи добору текстів* для навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов. Наводимо їх перелік:

– *комунікативної цінності* змісту текстів, що передбачає дидактично доцільно дібраний мовний, мовленнєвий, інформаційний та ілюстративний (що супроводжує

тексти) навчальний матеріал, який дає можливість на достатньому рівні (відповідно до вимог навчальної програми) організувати процес навчання спілкування в усній та письмовій формах у межах профільно зорієнтованих тем, забезпечуючи в такий спосіб реалізацію іншомовних комунікативних намірів учнів;

– *принцип прагматичності та соціальної ефективності*, яким забезпечується актуальність дібраного змісту текстів у межах профільно зорієнтованої тематики, його відповідність сучасному рівню історичного, економічного і соціального розвитку світового соціуму. Він враховує пізнавальні потреби школярів у нових знаннях і сферах їх застосування у різних аспектах їхньої майбутньої життєдіяльності. Сприяє комунікативній та соціальній адаптації старшокласників до особливостей розвитку сучасного глобалізованого суспільства. Гарантує набуття досвіду соціальної та комунікативної поведінки у різних умовах мовленнєвої взаємодії. Забезпечує виконання практичної (комунікативної), освітньої, виховної, розвивальної цілей навчання. Формує в учнів умотивовану готовність до удосконалення набутого іншомовного комунікативного досвіду, зокрема у межах профільно зорієнтованої тематики;

– *принцип науковості* змісту текстів, яким передбачається добір матеріалів, які узгоджуються з сучасним рівнем розвитку різноманітних галузей профільних знань, відповідно до яких прогнозується здійснювати спілкування;

– *принцип автентичності*, що зумовлює добір текстів з нормативними зразками мовлення, прийнятими у країні, мова якої вивчається. Зазвичай, це мають бути реальні продукти мовленнєвої діяльності, що узгоджуються з профілем навчання. За потреби тексти можуть бути адаптовані відповідно до набутого навчального і комунікативного досвіду учнів: скорочені в обсязі або спрощені за рахунок вилучення незначущої інформації;

– *принцип врахування іншомовного навчального досвіду школярів*, яким передбачається добір текстів із новою для них інформацією, що сприяє виникненню інтересу до роботи з ними. Недоцільно добирати тексти, що містять відомості, знайомі із змісту інших навчальних предметів. Утім цим принципом не заперечується використання тематичної інформації, що недостатньо або інакше висвітлена у змісті інших навчальних курсів, зокрема у змісті підручників або навчальних посібників з іноземної мови як загальноосвітнього предмету;

– *принцип доступності та оптимального обсягу інформації у текстах*, яким передбачається добір мовного, мовленнєвого та інформаційного матеріалу, доступного для усвідомлення школярами і достатнього за глибиною та обсягом для реалізації їхніх іншомовних комунікативних намірів у межах визначених навчальною програмою тем спілкування;

– *принцип культуровідповідності та культурної цінності змісту текстів*, яким забезпечується формування в учнів лінгвокраїнознавчої та соціолінгвістичної компетентностей. Це дає можливість оволодівати автентичними зразками мовлення, типовими для спілкування в різних сферах сучасного соціокультурного середовища відповідно до обраного профілю навчання;

– *принцип виховної, освітньої та розвивальної цінностей текстів*, який забезпечується доцільним добром їх змісту, що узгоджується з освітнім профілем та сприяє комплексній реалізації цілей навчання, окреслених програмою елективних курсів, і в такий спосіб різнобічно впливає на особистість учня.

Зазначені принципи можуть слугувати базовими для авторів навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов під час добору текстів для читання. Втім автори повинні усвідомлювати, що не будь-який презентований матеріал для читання забезпечить успіх у навчанні. Нецікаві для учнів за змістом, хоч і доступні для них з погляду мовного оформлення, тексти не завжди зможуть сприяти успішному

виконанню цілей і завдань навчання, а також досягненню комунікативної взаємодії учнів. Добираючи тексти, автор повинен співвідносити їх зміст не тільки із колом пізнавальних інтересів школярів і завданнями навчання, але й з рівнем їхнього навчального і життєвого досвіду: учням має бути доступна для розуміння змістова інформація (об'єкти і явища), що повідомляється у змісті елективних курсів. Лише за таких умов тексти слугуватимуть підґрунтям для організації усвідомленої ситуативно спрямованої мовленнєвої взаємодії в усній та письмовій формах, що свідчитиме про їхню дидактичну та методичну доцільність.

Дібрані згідно з цими критеріями тексти для читання повинні пройти ще одну процедуру, мета якої – різнобічно проаналізувати їх з таких позицій:

- валідність¹ тексту як засобу формування комунікативно-когнітивного уміння читати;

- валідність тексту як джерела навчально-пізнавальної інформації;

- валідність тексту як джерела спеціальної культурологічної інформації відповідно до тематики елективного курсу.

Під час добору текстів постає проблема природи цих навчальних засобів, оскільки, на думку С.К.Фоломкиної, ефективно оволодівати іншомовним спілкуванням у особливо побудованому навчальному середовищі можна лише за умови спеціально створених текстів [16]. Ця теза недвозначно наголошує на важливості проблеми та необхідності добору актуального інформаційного матеріалу, який не тільки співвідноситься із віковими психофізіологічними можливостями школярів і їхніми інтересами, надає достатні відомості для забезпечення іншомовного тематично-ситуативного спілкування у межах змісту елективного курсу, слугуючи своєрідним дидактичним підґрунтям для здійснення комунікації в усіх видах мовленнєвої діяльності, а також побудований на нормативних у лексичному й граматичному відношеннях зразках мовлення.

У теорії навчання іноземних мов тексти диференціюються на «навчальні» та «ненавчальні» [2; 5; 15; 17]. Як зазначала С.К.Фоломкина, навчальний текст – це будь-який обсяг інформації, що використовується для навчання, незалежно від того, чи вона є оригінальною, чи спеціально створеною авторами [16]. А.Р.Арутюнов та І.С.Костіна під навчальним текстом розуміють будь-який факт культури іноземної мови, що відповідає навчальній комунікації і має знакову функцію. Такі тексти можуть підлягати адаптації щодо їх змісту і структури з урахуванням рівня мовної підготовленості учнів [4]. Адаптація тексту передбачає його спрощення, пристосування, полегшення чи ускладнення відповідно до рівня мовної та мовленнєвої компетентності учнів. При цьому прийнято вважати, що під час оцінювання складності тексту мають братися до уваги не тільки його змістовий аспект, але й мовний – кількість наявних у ньому незнайомих мовних одиниць, синтаксичних структур, їх складність і роль для передачі змістової інформації. Відповідно, виділяють *сильну адаптацію* тексту (загальна якісна зміна мовленнєвої структури тексту), *середню адаптацію* (внесення суттєвих змін за рахунок дрібних скорочень і синонімічних заміни складних місць), *слабку адаптацію* (скорочення окремих блоків тексту із збереженням його змістового ядра чи з окресленням певних змістових ліній), *умовну адаптацію* (винесення складних місць у петит із збереженням змістової послідовності основної частини тексту) [4; 10].

Для змісту навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов, на наш погляд, цілком можливо препарувати тексти відповідно до вище зазначених чотирьох видів адаптації. Як засвідчує практика, найскладніше підготувати художні тексти, які можуть входити до змісту навчальних

посібників елективних курсів, пов'язаних з літературою країни, мова якої вивчається. Це зумовлено кількома чинниками, які потрібно враховувати, а саме: 1) адаптований варіант повинен обов'язково передавати основні художні особливості змісту оригінального тексту; 2) авторський стиль презентації текстової інформації має зберігатися, оскільки, за інших умов, вона вже не буде літературним дарунком певного автора; 3) важливою умовою адаптації художніх текстів є необхідність у спрощеному варіанті відтворювати особливості мови автора – його мовного стилю; 4) у змісті тексту потрібно зберігати хронологію перебігу подій, дотримуючись послідовності їх викладу як у часі, так і в місці, де вони відбуваються.

У більшості випадків індивідуально створені авторами для навчальних цілей тексти – штучні, втім це не означає, що вони не можуть бути нормативними за мовними показниками. Автори адаптують їх до навчального досвіду учнів: їхніх мовних, мовленнєвих, загальнонавчальних можливостей. Трапляється, що за деякими параметрами препаровані в такий спосіб тексти певною мірою можуть відрізнитися від оригінальних мовленнєвих продуктів, з якими можна зустрітись у реальній ситуації спілкування. Це об'єктивна реальність, до якої часто змушені звертатись автори підручників і навчальних посібників, які конструюють зміст навчання іноземної мови «з чистого аркуша». З цього приводу цілком можна погодитися з думкою С.К.Фоломкиної в тому, що деколи використання у текстах для читання дещо спрощених мовленнєвих зразків не є перешкодою для оволодіння у майбутньому автентичним мовленням [16].

Існує й інша точка зору, за якої тексти, призначені для навчання читання, мають бути *автентичними* [10; 11; 15; 17]. «Лінгводидактичний енциклопедичний словник» трактує поняття «автентичний текст» (від грец. *authentikos* – справжній, першоджерельний) як реальний продукт мовленнєвої діяльності носія мови і не адаптований для потреб учнів з урахуванням їхнього рівня володіння мовою. Автентичні – це тексти, які носії мови продукують для носіїв мови, тобто власне оригінальні тексти, що створені для реальних умов спілкування, а не для навчальних ситуацій [3]. Отже, навчальному тексту, сконструйованому авторами підручників спеціально для навчальних цілей, альтернативою є автентичний текст різних видів, зокрема прагматичний, епістолярний, літературний, публіцистичний тощо.

Поняття «автентичний текст» в останні роки не має однозначного тлумачення. Одні автори вважають автентичним оригінальний текст, який не підлягав абсолютній ніяким методичним обробкам [8]. Інші допускають певний рівень препарування оригінального тексту за умови, що це не порушує його достовірності та соціокультурного фону [12]. Якщо автор, препаруючи текст, дещо його скорочує, вилучаючи несуттєві для комунікативних потреб деталі, що не впливають на достовірність змісту, то такі тексти також можна вважати автентичними. Ми дотримуємося позиції, за якої деколи доцільно здійснювати незначну обробку оригінальних текстів (скорочення обсягу, вилучення окремих дат, прізвищ, суто географічної інформації, спеціальної термінології, не зовсім і не завжди доступної учням певного віку, тощо), що не призводить до втрати автентичності, і за умови, що всі мовні аспекти змісту не спрощуються і не піддаються заміні іншими. Звісно, що мовна складність, тематика і обсяг таких текстів варіюються відповідно до вимог навчальної програми, вікових особливостей і рівня комунікативних можливостей учнів.

Автентичні тексти – це власне оригінальні матеріали, створені носіями мови для носіїв мови. Це та категорія текстів, яку прийнято характеризувати як «семіотичний простір», який являє собою багаторівневе цілісне утворення, як результат відбитку деякого фрагменту дійсності з допомогою певної знакової системи [11]. В такій інтерпретації текст розглядається як спосіб матеріалізації «образу сві-

¹ Від латинського *validus* – міцний, здоровий, дієвий [3]. Під цим терміном ми розуміємо здатність тексту забезпечувати успішне виконання навчальних, зокрема комунікативних, завдань.

ту», що існує в мовній свідомості читача [15]. Для досягнення такого рівня доцільно, щоб тексти були автентичними, починаючи від назв у вигляді номінативних речень (наприклад, заголовків статей, афіш, різноманітних вивісок тощо), до повноцінних газетних або журнальних статей та уривків художніх літературних творів, які супроводжуються відповідними завданнями.

Чіткіше розглядає поняття *автентичних навчальних матеріалів*, призначених для іншомовного читання, К.С.Кричевська [8]. Нею виділяються об'єкти повсякденного і побутового життя в самостійну групу так названих «прагматичних матеріалів». До них відносяться оголошення, вивіски, етикетки, анкети-опитувальники, меню і рахунки, карти, рекламні проспекти із сфер туризму і відпочинку, товарів, робочих вакансій і т.п. Такі матеріали, як зазначає автор, за доступністю та побутовим характером використання досить значущі для створення ілюзії прилучення школярів до реального соціального середовища, в якому перебувають носії мови, що вивчається. Подібної точки зору дотримуються Є.В.Носонович, Р.П.Мільруд та інші, які також надають перевагу автентичним матеріалам з оточення громадян країни, мова якої вивчається [11].

Основними критеріями автентичності текстів вважаються актуальність змісту і функціональність мовного матеріалу, на якому вони побудовані [2; 11]. Ці критерії насамперед свідчать про зорієнтованість текстів на їх використання у різноманітних сферах реального життя. Комунікативні цілі навчання іншомовного спілкування, зокрема тенденція на комплексне оволодіння мовою і культурою народу, носія цієї мови, зумовлюють урахувати функціональне призначення автентичних навчальних матеріалів, у тому числі й текстів. Насамперед їх дидактична й методична доцільність має відповідати таким основним завданням:

- сприяти здобуванню культурологічних знань, на основі яких здійснюється навчальна діяльність з формування відповідних навичок і вмінь;
- забезпечувати можливість організувати іншомовне спілкування у різних соціально-комунікативних сферах (у межах вимог навчальної програми);
- надавати учням змогу самостійно семантизувати нові мовні одиниці та розвивати здібності визначати їх значення і функції;
- сприяти розвитку в учнів оцінних суджень і можливостей орієнтуватися в новому лінгвосоціальному середовищі, набувати досвіду іншомовного спілкування і комунікативної поведінки.

Однією з визначальних особливостей сучасного змісту навчання іноземних мов є тенденція не взаємопов'язане оволодіння учнями мовою і культурою народу її носія [2; 13; 15]. Це зумовлює, щоб процес навчання спирався на автентичний інофонний текст як одиницю комунікації (продукт текстової діяльності), в якій представлені ознаки другої (іноземної) мовної спільноти [15]. Йдеться про соціально значущу інформацію, що має міститися у змісті текстів елективних курсів, оволодіваючи якою учень буде долучатися до лінгвокультурологічних особливостей представника іншого етнокультурного середовища й, інтерпретуючи його діяльність, краще усвідомлювати свою культуру [12; 14; 15]. У цьому контексті недвозначно можна вважати характеристику автентичного тексту, яка презентована в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, де зазначається, що автентичний текст є центром будь-якого акту мовленнєвого спілкування, зовнішньою предметною з'єднувальною ланкою між тим, хто продукує, і тим, хто сприймає, спілкуються вони безпосередньо чи на відстані [1]. А це означає, що автентичні тексти здатні виконувати значно більше функцій, ніж бути тільки засобом навчання читання. Вони можуть слугувати підґрунтям для організації нормативного у мовному відношенні спілкування в усній та письмовій формах, забезпечуючи комунікантів мовним і тематично-інформаційним матеріалом. На нашу думку, саме

ця особливість має бути пріоритетною під час добору текстів для змісту навчальних посібників елективних курсів, і, оскільки дозволяє комплексно оцінювати автентичні тексти – з комунікативної та соціальної позицій.

Отже, використання автентичних матеріалів у змісті навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов забезпечує нормативність мовлення учнів. Окрім того, автентичний текст сприяє організації кому-нікативної взаємодії, близької до реальних умов, та активному розвитку мотивації оволодіння іншомовною культурою, оскільки адекватне використання і розуміння (відповідно до умов і ситуацій спілкування) мовленнєвих продуктів значною мірою є показником певного рівня іншомовної культури комуніканта. Утім, як засвідчує практика, не кожний автентичний текст спроможний різнобічно виконувати навчальну функцію. Насамперед, це зумовлено об'єктивною суперечністю між його мовними і змістовими параметрами та віковими можливостями й навчальним досвідом учнів. У зв'язку з цим автору доцільно до змісту навчального посібника вводити такі автентичні матеріали, що різнобічно та за всіма параметрами комунікативної ситуації здатні забезпечувати успішне виконання поставлених цілей щодо рівня оволодіння змістом певного елективного курсу.

Досить рідко зустрічаються тексти, детальний зміст яких можна зрозуміти з першого пред'явлення (вивчальне читання). Значно простіше працювати з текстами, що передбачають читання з розумінням основного змісту (ознайомлювальне читання). Здебільшого, наявність в таких текстах незначного обсягу незнайомого мовного матеріалу суттєво не впливає на якість навчання. Враховуючи ці чинники, уявляється доцільним презентувати у змісті навчальних посібників тексти різних видів. Такий підхід дає можливість різнобічно впливати на читацький досвід учнів, формувати в них готовність відповідно до поставлених цілей ефективно здобувати інформацію з текстів різного рівня складності.

У текстології прийнято диференціювати тексти на три типи: *статичні, динамічні, абстрактні* [17]. До *статичних* відносяться тексти, що описують певний предмет, інструкцію до приладу, характерні риси окремих предметів або явищ і способи їх застосування. Повідомлення, в яких відбувається зміна подій і часу, характерні *динамічним* текстам. До *абстрактних* відносяться тексти, зміст яких зорієнтований на абстрактні поняття, а не на конкретні предмети, такі тексти деколи можуть містити окремі відступи від основної проблеми. Як засвідчує шкільна практика, статичний тип текстів (тексти-описи) найлегший для розуміння, у той час, як абстрактний тип (тексти, в яких представлені певні погляди, ставлення, точки зору, думки з залученням великої кількості прикладів, протиставлень, роздумів) є найважчим. На нашу думку, змісту навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов відповідно до навчального досвіду старшокласників мають бути характерні тексти трьох типів. Це дає змогу адаптувати школярів не тільки до різного виду інформації, що вони отримують з письмових джерел, а й навчитись самостійно долати мовні труднощі, пов'язані із здобуванням необхідних їм відомостей.

Відповідно до відомої сентенції про комунікативно-діяльнісний характер оволодіння іноземною мовою в інтеграції з міжкультурним спрямуванням його змісту, що адаптує навчальну діяльність до європейських стандартів і створює умови для входження в сучасний світовий соціум, виникає потреба вибудовувати процес навчання іншомовного спілкування у контексті діалогу культур і цивілізацій [15]. Такий підхід зумовлює добирати до змісту текстів факти і явища, що забезпечують виконання цих завдань і зорієнтовують учнів як в інформаційному, так і в комунікативно-діялісному навчальному просторі. У зв'язку з цим, у текстах для читання доцільно презентувати найтипівіші відомі культурологічні об'єкти, навколо яких має здійснюватися іншомовне спілкування. Окрім того, навчальні посібники

мають містити інформацію про особливості комунікативної поведінки в різних сферах соціального середовища відповідно до усталених норм, прийнятих у країні, мова якої вивчається, а також пред'являти мовленнєві зразки, типові для спілкування сучасного покоління громадян, мова яких вивчається.

Під час підготовки змісту навчального посібника елективного курсу з іспанської мови країнознавчого спрямування під назвою «BIENVENIDOS A ESPAÑA Y AMÉRICA LATINA» («Ласкаво запрошуємо до Іспанії та Латинської Америки») за результатами анкетування, проведеного серед учнів і вчителів різних регіонів України (анкетування було охоплено 347 учнів і 14 вчителів), нами була з'ясована тематика для спілкування іспанською мовою. Ми її сформулювали і розподілили між 10-м і 11-м класами. Презентуємо визначені нами теми.

I. Descubrimos España (Знайомимося з Іспанією)

Тема 1. España en el mapa geográfico del mundo (Іспанія на географічній карті світу).

Тема 2. Lugares históricos y culturales de España (Визначні історичні та культурні місця Іспанії).

Тема 3. Figuras destacadas de España (Відомі постаті Іспанії).

Тема 4. Variedades de la España de hoy (Розмаїття сучасної Іспанії).

Тема 5. Imágenes de la España turística (Образи туристичної Іспанії).

Тема 6. Jóvenes de la España de hoy (Молодь сучасної Іспанії).

Тема 7. Medios de comunicación (Засоби масової інформації).

II. Descubrimos América Latina (Знайомимося з Латинською Америкою)

Тема 1. América Latina en el mapa geográfico del mundo (Латинська Америка на географічній карті світу).

Тема 2. Lugares históricos y culturales de América Latina (Визначні історичні та культурні місця Латинської Америки).

Тема 3. Figuras destacadas de América Latina (Відомі постаті Латинської Америки).

Тема 4. Variedades de la América Latina de hoy (Розмаїття сучасної Латинської Америки).

Тема 5. Imágenes de la América Latina turística (Образи туристичної Латинської Америки).

Тема 6. Jóvenes de la América Latina de hoy (Молодь сучасної Латинської Америки).

Тема 7. Medios de comunicación (Засоби масової інформації).

До кожної з цих тем дібрані автентичні тексти для читання. Якісна характеристика їх змісту засвідчила його відповідність визначенням і описаним вище критеріям. Сконструйована відповідно до компетентнісного і комунікативно-діяльнісного підходів система вправ і завдань як засобів оволодіння змістом навчальних посібників елективних курсів дасть змогу організувати та здійснювати іспаномовне спілкування старшокласників у межах представленої тематики, мовним та інформаційним підґрунтям для якого слугуватимуть тексти для читання.

Висновки. Отже, текстам для читання як важливим компонентам змісту навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи і як засобам пізнання мови і культури належить визначальна роль не тільки у сприянні формуванню в учнів іншомовної комунікативної (мовної, мовленнєвої, соціокультурної) компетентності, але й у забезпеченні їхнього розвитку, виховання, їхньої освіти. Окрім того, їм характерна мотивувальна функція, що породжує інтерес в учнів до викладеної в них інформації і в такий спосіб свідчить про готовність до оволодіння мовою як засобом спілкування і проникнення в соціокультурну сферу країни, мова якої вивчається.

Охарактеризовані зміст і функції текстів навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов для учнів старших класів, які слугуватимуть підґрунтям для визначення комплексу вправ і завдань, спрямованих на оволодіння змістом цих текстів, що може стати предметом наступного дослідження.

Література та джерела

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Є. та ін. / за загальн. ред. С.Ю.Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
3. Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц / А.Н.Щукин. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.
4. Арутюнов А.Р. Коммуникативная методика русского языка как иностранного и иностранных языков: Конспекты лекций / А.Р.Арутюнов, И.С.Костина. – М., 1992. –147 с.
5. Берман И.М. Очерки методики обучения чтению на иностранных языках / И.М.Берман, В.А.Бухбиндер. – К.: Вища школа, 1977. – 174 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р.Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
7. Дридзе Т. М. Смысловая структура учебного текста и проблемы её понимания / Т.М.Дридзе, Л.П.Доблаев. – М.: Просвещение, 1982. – С.73
8. Кричевская К.С. Прагматические материалы, знакомящие учеников с культурой и средой обитания жителей страны изучаемого языка [Текст] / К.С.Кричевская // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 1. – С.13-17
9. Москальская О.И. Текст как лингвистическое понятие/ О.И.Москальская // Иностранные языки в школе. – 1978. – №3. – С.9-12
10. Носонович Е.В. Методическая аутентичность в обучении иностранным языкам / Е.В.Носонович // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 1. – С.11-16
11. Носонович Е.В. Критерии содержательной аутентичности учебного текста [Текст] / Е.В.Носонович, Р.П.Мильруд // Иностранные языки в школе. – 1999. – №. 2. – С.6-12
12. Редько В.Г. Дидактичні та методичні вимоги до навчальних матеріалів і текстів для шкільних підручників з іноземних мов / В.Г.Редько // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» [за заг. ред. проф. Є.І.Коваленка]. – Ніжин : Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2009. – № 3. – С.10-13
13. Редько В.Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика: монографія [Текст] / Валерій Редько. – К.: Генеза, 2012. – 224 с.
14. Редько В.Г. Концепція змісту елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи: лінгводидактичний аспект / В.Г.Редько, О.В.Басай // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – № 34. – С.163-166
15. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В.Сафонова – Воронеж: ИСТОКИ, 1996. – 188 с.
16. Фоломкина С.К. Текст в обучении иностранным языкам / С.К.Фоломкина // Иностранные языки в школе. – 1985. – №3. – С.18-22
17. Brown G. Teaching the Spoken Language / G.Brown, G.Yule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 162 p.

В статье авторы рассматривают методологические основы определения содержания и функций текстов для чтения в учебных пособиях элективных курсов по иностранным языкам для учащихся старшей школы. Основанием для их взглядов служат доминирующие в современном школьном иноязычном образовании компетентностный, коммуникативно-деятельностный, личностно-ориентированный и культурологический подходы. Обосновываются принципы отбора и функции текстов в учебном процессе.

Ключевые слова: элективные курсы, иностранные языки, содержание, функции, тексты для чтения.

In the article, the authors observe the methodological fundamentals for define the content and functions of the texts for reading in the elective courses in foreign languages for the high schoolchildren. The basis for their views are the competence-based, the communicative activity, the personality-oriented and the culturological approaches that are dominating in the modern school education in foreign languages. The features and content to determine the function of the texts in textbooks of elective courses in foreign languages have been considered. The principles of selection and criteria of evaluation of semantic and functional quality have been described according to competence, communicative and active, learner-centered and cultural approaches to learning that dominate the modern school foreign language education. The authors have characterised the content and functions of the text of text-books on elective courses in foreign languages for high school pupils.

Key words: elective courses, foreign languages, content, functions, texts for reading.

УДК 316:331.556

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З МІГРАНТАМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ

Рюль Вікторія Олександрівна

м.Ужгород

В даній статті проведено аналіз основних методів соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями. Встановлено, що в роботі з мігрантами перевагу слід віддати методу групової роботи, що дозволяє охопити велику кількість людей, а саме груповим тренінгам, групам взаємодопомоги, терапевтичним групам. Технологія соціальної роботи з мігрантами передбачає не тільки систему надання допомоги окремим індивідам і групам, які опинилися в результаті міграції в складній життєвій ситуації, але й реорганізацію соціального середовища, врахування міграційної ситуації, характеру міграційним потоків, чисельності мігрантів, їх категорій.

Ключові слова: мігрант, методи соціальної роботи з мігрантами, групова соціальна робота, соціальна допомога.

Актуальність теми дослідженні особливо гостро постає у світлі подій, які сьогодні відбуваються в Україні. Масштабність вимушеної міграції всередині країни – явище яке ми можемо спостерігати в кожному куточку нашої держави. Мігранти та їх сім'ї на сьогоднішній час особливо потребують конкретної допомоги, яка можлива лише при функціонуванні мережі територіальних закладів, що враховують місцеву ситуацію і її особливості.

В даній час органами соціального захисту населення ведеться різнобічна робота з мігрантами. Соціальні працівники допомагають кожній людині, що звернулася, у вирішенні її особистих соціальних, економічних, правових і інших проблем, сприяють у установленні чи відновленні необхідних соціальних відносин. Існують три основні вирішенні проблеми біженців: добровільна репатріація, поселення в країні першого притулку та переселення в третю країну. Як правило, репатріацію прийнято вважати найбільш прийнятним рішенням, тому що біженці благополучно повертаються в свої рідні місця, мову, культуру та стиль життя яких вони вже знають. Однак у багатьох випадках репатріація неможлива, принаймні, в найближчому майбутньому, бо джерело переслідування, який спонукав біженців залишити країну, як і раніше зберігає сильні позиції. Поселення в сусідній країні розглядається в якості другого за прийнятності рішення, тому що найчастіше сусідні країни близькі один до одного з культури, і місцева інтеграція проходить для біженців менш болячо. Однак не всі країни першого при-

тулку виявляють бажання або здатні надати постійне місце проживання [2]

Проблемою мігрантів та соціальною роботою з ними на науковому рівні займаються такі науковці: Хомра А., Лукашевич М., Левченко К., Ровенчак О., Малиновська О., Прибиткова І., Шульга М. та ін.

Метою дослідження є аналіз особливостей соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями.

Для реалізації мети необхідно розв'язати наступні завдання:

– Характеристика основних методів соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями.

– Проаналізувати переваги та недоліки основних методів соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями.

– Встановити основні проблемні аспекти у роботі з мігрантами та їх сім'ями.

З метою досягнення економічної самостійності як першочергове завдання в програмах соціальної роботи з біженцями і вимушеними переселенцями розглядається розвиток служб, пов'язаних з трудовою зайнятістю. На решту служби адаптації, такі, як служби психічного здоров'я, з організації доступу до медичних установ і пов'язані з перекладацькими послугами, доводиться значно менше коштів. З плином часу знижується потреба в одних видах служб і збільшується потреба в інших. Особливо це стосується психіатричної служби для тих біженців, які вже прожили в країні кілька років. Спочатку переважає бажання вижити, але, коли біженці отримують роботу і ближче знайомляться з країною, куди вони переселилися, пережити минулих років може викликати труднощі з адаптацією. Особливо гостро постало це питання у зв'язку з останніми подіями, які відбуваються в Україні, коли тисячі вимушених мігрантів змінили своє звичайне місце проживання і потрапили до категорії ризику.

Всю сукупність методів (методик), використовуваних в соціальній роботі, можна класифікувати на дві великі групи: теоретичні та практичні. До теоретичних методів соціальної роботи з вимушеними переселенцями і біженцями слід віднести загальнонаукові методи (порівняння, аналіз, ідеалізація, узагальнення, індукцію і дедукцію) [1].

Практичні методи можна розмежувати на професійні та етичні. Практичні методи соціальної роботи з вимушеними переселенцями та біженцями - це сукупність специфічних

пільство, яке приймає їх [2].

Покращення становища мігрантів може наступити при активізації їх власного соціального потенціалу. Країни, у яких нараховується значна кількість мігрантів, заохочують виникнення асоціацій іммігрантів і етнічних груп, з врахуванням яких формуються суспільні фонди, призначені для розробки і реалізації проектів, що відбивають інтереси мі-

грантів і біженців. Першорядне значення надається питанням релігії, культури, традиціям і звичаям з метою забезпечити поваги прав людини. Отже, позитивних результатів домагаються ті органи влади, що прагнуть установити контакт із представниками різних конфесій і організувати обговорення ними проблем, що однаковою мірою цікавлять і корінних жителів, і мігрантів.

Література та джерела

1. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник [І.Д.Зверєва, Г.М.Лактіонова, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.] – К.: Центр навчальної літератури, 2003.– 233с.
2. Стан виконання державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007-2008 рр. / Заг. ред. К.Б.Левченко. /Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда - Україна". – К.: Україна, 2009.–72 с.
3. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Луганськ: Луганський національний університет ім. Т.Шевченка.– Л.: 2009 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <<http://disser.com.ua/content/355872>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Холостова Е.И. Технологии социальной работы: Учебник / Евдокия Ивановна Холостова. – М.: ИНФРА, 2002. – 399с.
5. Ходорчук А.Я. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді / Анастасія Яківна Ходорчук.– Ч. 4. – К.: ДЦССМ, 2003. – 272 с.

В данній статті проведено аналіз основних методів соціальної роботи з мігрантами і їх сім'ями. Установлено, що в роботі з мігрантами перевагу слід віддати методу групової роботи, який охоплює велику кількість людей, а саме групові тренінги, групи взаємодопомоги, терапевтичні групи. Технологія соціальної роботи з мігрантами передбачає не тільки систему надання допомоги окремим особам і групам, які опинилися в складній життєвій ситуації, але й реорганізацію соціального середовища, урахування міграційної ситуації, характеру міграційних потоків, чисельності мігрантів, їх категорій.

Ключові слова: мігрант, методи соціальної роботи з мігрантами, групові соціальні роботи, соціальна допомога.

The main methods of social work with the migrants and their families have been analyzed. It has been determined that while working with migrants, the preference should be given to the method of group work, which covers a large group of people, such as group trainings, peer support groups, therapy groups. The technology of social work with migrants provides not only the system of assisting help to individuals and groups, that found themselves in difficult situation, but also reorganizes the social environment, taking into account the migration situation, the nature of migration flows, number of migrants, their categories. Forms and methods of social work with displaced bring positive results in the presence of a clear and deliberate policies and programs of forecasting migration and specific migration. The improvement of migrants' social status may become thanks to the activation of their own social capacity. Countries, in which there is a large number of migrants, encourage the appearance of associations of immigrants and ethnic groups, which form the ethnic funds, fixed for the development and realization of the projects, that reflect the interests of migrants and refugees.

Key words: migrant methods of social work with migrants, group social work, social assistance.

УДК 387.18

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ

Слозанська Ганна Іванівна
м. Тернопіль

У статті розкрито трактування суті поняття «соціальна адаптація» студентів; висвітлено типи, стадії входження студента в нове освітнє середовище; здійснено аналіз наукових праць з проблеми дослідження; визначено мету, завдання соціально-психологічної служби вищого навчального закладу та її роль у процесі соціальної адаптації студентів; розкрито особливості та етапи цього процесу; схарактеризовано штат соціально-психологічної служби; проаналізовано особливості роботи соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: соціально-психологічна служба, суб'єкти освітнього процесу, соціальна адаптація, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Модернізація вищої освіти

України, покращення її якості, посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави вимагає впровадження нових технологій у навчально-виховний процес вищого навчального закладу. До таких технологій ми відносимо технологію соціально-психологічного супроводу учасників освітнього процесу на всіх його етапах. Найважливішу роль у впровадженні цієї технології покликана відігравати соціально-психологічна служба вищого навчального закладу. Ефективність її функціонування в структурі вищого навчального закладу в значній мірі залежить від того, якою мірою діяльність цієї служби відповідатиме потребам учасників освітнього про-

цесу. Саме це обумовлює актуальність досліджень потреб академічної спільноти у соціально-психологічних послугах в межах вищих навчальних закладів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам діяльності соціальних служб присвячені роботи вітчизняних і закордонних авторів, серед яких слід відзначити роботи А.Асмолова, О.Безпалько, І.Бичко, В.Войтенко, О.Іванової, Е.Еріксон, В.Кикоть, Т.Пантелєєвої, Ш.Рамон, Е.Студьонова, Є.Холостова, М. Фірсова та інших авторів. У той же час слід зазначити, що роботи, присвячені аналізу особливостей діяльності соціально-психологічної служби вищого навчального закладу, ставлення до неї, а також потреб академічної спільноти у її послугах майже відсутні. Немає досліджень у вітчизняній теорії і практиці педагогічної науки присвячених проблемам соціальної адаптації студентів в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів.

Соціальна адаптація студента, а особливо першокурсника, в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів є актуальною через психологічні особливості юнацького віку. Для цього віку характерною є ідея самопізнання та самовизначення, пошук життєвих цінностей, професійного самовизначення, також зміна звичного середовища на нове. Частими є випадки, коли студент не знає, до кого звернутися в ситуації міжособистісних конфліктів, неможливості налагодити контакт з однокурсниками, психоемоційного стресу. Саме тому надзвичайно важливого значення набуває у роботі із такими студентами діяльність соціально-психологічної служби вищого навчального закладу.

Формулювання мети статті – вивчення особливостей соціальної адаптації студентів в умовах діяльності соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціальної адаптації людей різних вікових категорій є однією із найбільш актуальних на сьогоднішній день не лише для соціальних та психологічних наук, а й для суспільства в цілому. Безперечно, науковці намагаються досліджувати явище соціальної адаптації в теоретичному плані, виявляючи основні ознаки зазначеного процесу, аналізуючи та розкриваючи різні фактори, що впливають на процес соціальної адаптації особистості. Зокрема, питанням соціальної адаптації особистості присвячені праці В.Агеєва, А.Бондаренко, Л.Бороздіної, А.Кавалерова, О.Молчанова, В.Фролькис, у дослідженнях яких розкриваються рівні та передумови соціальної адаптації людей при входженні в нове середовище.

Немає і в науковій літературі єдності щодо визначення поняття «соціальна адаптація». Так, «соціальна адаптація» трактується як процес пристосування індивіда до зміненого соціального середовища (В.Зінченко) [2, с.347]; як взаємозумовлений процес пристосування індивіда до соціального середовища і пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення (Л.Тюптя) [5, с.310].

У науковій літературі високремлено такі типи соціальної адаптації:

- конструктивний (характеризується оптимальним пристосуванням людей у будь-яких умовах). В якості домінуючих виступають потреби і чітка життєва позиція;
- захисний (визначається в цілому адекватним пристосуванням) на перший план висувують потреби в захисті власного «Я», він пристосовується за рахунок себе і може себе захистити;
- активно-агресивний, характеризує вину за власні труднощі приписують зовнішнім обставинам «винен не я». Вони характеризуються агресивністю і неадекватністю сприйняття дійсності;
- пасивний – визначає пасивність, жалість до самого себе, депресію, безініціативність [3, с.256].

У процесі соціальної адаптації індивід проходить такі стадії: початкову (знайомство, яка характеризується через

вимоги середовища або групи); стадію терпимості (я не хочу, але треба); акомодатії (прийняття правил поведінки в соціальному середовищі або групі) та асиміляції (повне прийняття тих правил поведінки, які пред'являє група) [3, с.278].

Актуальності процес соціальної адаптації набуває в умовах зміни середовища життєдіяльності, насамперед на початкових етапах навчання юнаків і дівчат у вищих навчальних закладах. Вони вимагають від молодшої людини активації механізмів адаптації і часто призводять до стану психологічного перенапруження. Так, доведено, що формування нового стереотипу поведінки протягом першого року навчання призводить до дезадаптаційного синдрому у 35-40% першокурсників. Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити і без того непрості механізми пристосування. Тут істотний вплив на хід процесів соціальної адаптації студентів мають такі чинники, як ставлення до обраного фаху, професійне спрямування, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічних особливостей тощо.

Полегшити процес входження першокурсника в нове середовище вищого навчального закладу покликана соціально-психологічна служба. Вона забезпечує умови для розвитку суб'єктного потенціалу особистості, більш адекватного усвідомлення молоді людиною шляхів свого особистісного і професійного розвитку в період навчання у вищому навчальному закладі, підвищення власної психологічної стійкості у подоланні різних труднощів. Наявність та функціонування соціально-психологічної служби вищого навчального закладу є одним із свідчень високого рівня розвитку вищої освіти в країні.

Адаптація студентів до навчання у вищому навчальному закладі має свої особливості. Входження молодих людей у систему навчання у ВНЗ, набуття ними нового соціального статусу вимагають від них вироблення нових способів поведінки, дозволяють їм найбільшою мірою відповідати йому. Такий процес пристосування може проходити досить тривалий час, що може викликати у людини перенапруження як на психологічному, так і на фізіологічному рівнях, внаслідок чого у студента знижується активність, і він не може не тільки виробити нові способи поведінки, але і виконати звичні для нього види діяльності.

З метою полегшення процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі популяризується ідея створення соціально-психологічної служби. За останні роки Міністерство освіти і науки України видало ряд нормативно-правових документів, які істотно мають вплинути на розвиток соціально-психологічної служби. Серед них: «Положення про психологічну службу системи освіти України» та «Типове положення про центри практичної психології і соціальної роботи».

Необхідність соціально-психологічної служби у вищому навчальному закладі не викликає сумніву. Основні її завдання тісно пов'язані з підготовкою висококваліфікованого фахівця, що не лише володіє необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й має необхідні професійно значущі особистісні якості, котрі дають йому змогу успішно адаптуватися до майбутньої професійної діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто бути професіоналом, що не зупиняється у своєму розвитку.

Основними напрямками роботи соціально-психологічної служби у ВНЗ, на думку Н.Чепелевої, є: психопрофілактична робота серед студентів та викладачів, психодіагностична робота серед студентів, психокорекційна робота серед студентів, консультативна робота на замовлення студентів та викладачів, просвітницька робота з роз'яснення актуальних проблем та методів психології, групова тренінгова робота [6, с.28].

Основними завданнями соціально-психологічної служби ВНЗ є: соціальна адаптація, соціально-психологічна

підтримка та супровід студентів у професійному розвитку. Э.Зеєр співвідносить вирішення завдань соціально-психологічної служби з етапами професійного навчання: адаптацією, інтенсифікацією та ідентифікацією [4, с.249].

На етапі адаптації (перший курс) – завдання ВНЗ полягає у наданні допомоги студентів в соціальній адаптації до нових умов життєдіяльності. Діяльність соціально-психологічної служби, на цьому етапі, полягає у діагностиці готовності до навчально-пізнавальної діяльності, визначення мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок; наданні допомоги в розвитку учбових умінь і регуляції своєї життєдіяльності; соціально-психологічній підтримці першокурсників у подоланні труднощів самостійного життя і вибудовуванні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами; консультуванні першокурсників, що розчарувалися у вибраній спеціальності; корекції професійного самовизначення при компромісному виборі професії.

На відносно благополучному етапі інтенсифікації (другий і третій курси) функції соціально-психологічної служби зводяться до діагностики особистісного й інтелектуального розвитку, наданню допомоги у вирішенні проблем, що виникають у взаєминах з однолітками і педагогами, а також у суто особистих стосунках. Відповідно, тут необхідні технології розвиваючої діагностики, психологічного консультування, корекції особистісного й інтелектуального профілів.

На етапі ідентифікації (четвертий і п'ятий курси) завдання соціально-психологічної служби полягають «у фінішній діагностиці професійних здібностей, допомозі в знаходженні професійного поля реалізації себе, підтримці в знаходженні сенсу майбутньої життєдіяльності. Головне – допомогти випускникам професійно самовизначитися і знайти місце роботи» [4, с.238].

Особливо нагальною постає проблема створення соціально-психологічних служб у технічних вищих навчальних закладах, особливо в тих, де немає кафедри соціальної роботи, або психології. Проте у студентів цих вищих навчальних закладів такі ж самі проблеми, як і у студентів гуманітарного профілю. Більше того, можливо, саме в технічних ВНЗ соціально-психологічна служба найпотрібніша, оскільки якщо студент-гуманітарій в умовах її відсутності може звернутися по консультацію до викладача, то студенти технічних ВНЗ цього позбавлені.

Особливу увагу слід приділити штату соціально-психологічних служб вищих навчальних закладів. Так, на постійних посадах мають працювати керівник та координатор служби. В обов'язки першого входить організація якісної діяльності служби та підбір кадрів для безпосередньої практичної діяльності.

Робота координатора полягає саме в координації співпраці клієнт-консультант чи група-тренер. Також у його обов'язки входить рекламна діяльність служби, інформаційні повідомлення про основні заходи тощо.

У штат соціально-психологічної служби мають входити також кваліфіковані соціальні працівники та психологи. Вважаємо за необхідне залучення студентів та інших працівників вищого навчального закладу до роботи соціально-психологічної служби.

Діяльність соціальних працівників та психологів соціально-психологічної служби полягає у:

- роботі із студентами: консультування, діагностика (індивідуальна та групова), тренінги соціально-психологічної спрямованості (спрямовані на формування певних навичок і умінь, таких як навички партнерського спілкування та навички впевненої поведінки); тренінги особистісної спрямованості (спрямовані на коригування внутрішніх станів); проведення тематичних тижнів (антитютюновий, проти наркотиків, імідж навчального

закладу); проведення "круглих столів" та конференцій зі студентами та аспірантами інших ВНЗ;

- роботі з викладачами та кураторами: школа психологічної майстерності (тренінги ефективної взаємодії зі студентами, проведення спільних заходів з групою, тренінг ефективних комунікацій); розбір важких ситуацій; тренінг розвитку адаптаційних можливостей студентів і підвищення групової згуртованості;
- роботі з батьками (батьківська академія): індивідуальні консультації з проблемами дітей; розбір важких ситуацій [1, с.94].

Аналіз вітчизняного досвіду функціонування соціально-психологічних служб у вищих навчальних закладах України свідчить про ефективну діяльність такої служби в Дніпропетровському національному університеті, Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Харківському національному педагогічному університеті ім. Г.Сковороди, Вінницькому державному технічному університеті, Київському національному економічному університеті та інших.

Основними завданнями соціально-психологічної служби цих вищих навчальних закладів є:

- підвищення стресостійкості, психологічної культури студентів та співробітників, особливо, у сфері навчання та міжособистісного спілкування;
- соціально-психологічна допомога в соціальній адаптації до мінливих соціально-економічних умов життя;
- проведення виявлення основних проблем учасників освітнього процесу і визначення причин їх виникнення, шляхів і засобів їх вирішення;
- сприяння особистісному, інтелектуальному та професійному становленню студентів в процесі навчання у ВНЗ;
- створення соціальних, психологічних, педагогічних та професійних умов для забезпечення творчого розвитку особистості студентів, які є основою для формування власної професійної кар'єри, саморозвитку і самореалізації їх особистісного та професійного потенціалу.

Співробітники соціально-психологічної служби несуть відповідальність за: своєчасне і якісне виконання завдань; збереження професійної таємниці, нерозповсюдження відомостей, отриманих в результаті діагностичної, консультативної та інших видів діяльності; невиконання або неналежне виконання покладених обов'язків відповідно до вимог трудового законодавства.

Висновки. Перелік вищих навчальних закладів, де вже організована і діє соціально-психологічна служба, дуже великий. Є університети та інститути, в яких служба лише починає працювати, є такі, що працюють над створенням її проекту, а є й такі, де тільки виникає думка про це. Але те, що соціально-психологічна служба у вищих навчальних закладах є потрібною, вже доведено досвідом роботи соціальних працівників та психологів. Тому вищим навчальним закладам, де соціально-психологічні служби ще не організовані, треба сприяти створенню таких служб.

Для того, щоб соціально-психологічні служби ВНЗ створювались і запрацювали належним чином, треба провести велику роботу щодо узагальнення й аналізу наявного досвіду роботи соціально-психологічних служб вітчизняних та зарубіжних ВНЗ, створення правової бази соціально-психологічної служби ВНЗ України.

Цілеспрямована і продуктивна робота психологічної служби сприятиме підвищенню ефективності навчально-методичної та виховної роботи ВНЗ, повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку студентів на всіх етапах навчання, формуванню у студентів здібностей до саморозвитку і самовиховання, формування соціально активної особистості.

Література та джерела

1. Васильева С.В. Адаптация студентов к вузам с различными условиями обучения. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях: психология и педагогика в обществен. Практике / С.В.Васильева. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2000. – 124 с.
2. Великий психологічний словник / [укл. Б.Мещеряков, В.Зінченко]. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 672 с.
3. Гулина М.А. Словник довідник з соціальної роботи / М.А.Гулина. – Пітер: СПб, 2008. – 400 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: [учеб. пособ. для студентов вузов] / Э.Ф.Зеер – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Тюптя Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика): [навч. посіб.] / Л.Т.Тюптя, І.Б.Іванова. – К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. – 408 с.
6. Чепелева Н.В. Психологічна служба у вищих закладах освіти / Н.В.Чепелева, Н.І.Повякель // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 6. – 59 с.

В статье раскрыто сущность понятия «социальная адаптация» студентов; раскрыты типы, стадии вхождения студента в новую образовательную среду; определены цели, задачи социально-психологической службы вуза и ее роль в процессе социальной адаптации студентов; раскрыты особенности и этапы этого процесса; охарактеризован штат социально-психологической службы; проанализированы особенности работы социально-психологических служб высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: социально-психологическая служба, субъекты образовательного процесса, социальная адаптация, образовательная среда.

The article is dedicated to the analysis of the foreign and Ukrainian researchers' papers that are dedicated to the social adaptation of students in the conditions of social-psychological services. It deals with the interpretation of the essence of the concept of "social adaptation" of students given in social and psychological literature; covers the types, stage of entering students in new educational environment through the socio-psychological services, starting from the first year of studying; defines goals, tasks and objectives of social and psychological services existence in higher education institutions and their role in social adaptation of students; shows the features and stages of this process. It is characterized the staff of social and psychological services and its role and tasks in such kind of services that deals with the work with students and their parents, professors, tutors. It is analyzed the features of the social and psychological services of higher education in Ukraine such as Dnipropetrovsk National University, Luhansk University, Kharkiv National Pedagogical University, Vinnitsa State Technical University, Kyiv National Economic University and others.

Key words: socio-psychological service, the subjects of the educational process, social adaptation, educational environment.